

6. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 слів/ За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х.: ВД „Школа”, 2006. – 1008 с.
7. Andruchowytch J. Zwölf Ringe. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2005. – 305s.
8. Andruchowytch Juri. Das letzte Territorium. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2003. – 192 s.
9. Andruchowytch Juri. Engel und Dämonen der Peripherie. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2007. – 224 s.
10. Polenz, Peter von: deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. Berlin, New York: de Gruyter. Bd.3. 19. und 20. Jahrhundert. – 1999. – 761 s.

Maria Tkachivska. Radyanizms in In Yu. Andrukhovych's Works and the Peculiarities of Their Translation into German

The article is devoted to the study of the special features of the reproduction of semantic-stylistic radyanizm functions in the German translations of Ju. Andrukhovych's works. The ways of the translation of radyanizms and difficulties that appear in the process of their reproduction are analyzed there.

Key words: radyanizm, transcription, transliteration, reproduction, descriptive way, descriptive periphrasis.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2012 р.

УДК 811.161.2'373.46:52
ББК Ш141.4-34:В6

Оксана Андрусишин (Львів)

**СИНОНІМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ
АСТРОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ
„АСТРОНОМІЧНОГО ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО
СЛОВНИКА”)**

У статті розглянуто явище синонімії в українській астрономічній термінології. Аналіз термінного матеріалу „Астрономічного енциклопедичного словника” показав, що ця терміносистема представлена великою кількістю синонімічних пар.

Ключові слова: українська астрономічна термінологія, терміни-синоніми, лексичні синоніми, синтаксичні синоніми, однослівні терміни, термінні словосполучення.

Сьогоднішній етап українського термінотворення характеризується тенденцією до впорядкування й унормування всіх наявних терміносистем. Показовим у цьому плані є явище синонімії, що, на думку деяких вчених, є явищем небажаним, оскільки синоніми перевантажують пам'ять і вимагають додаткових зусиль для засвоєння. Однак існує інша думка, згідно з якою синонімія є характерною рисою літературної мови, законом розвитку та існування мови, тому немає підстав говорити про синонімію термінів як про явище негативне й надлишкове або взагалі її заперечувати, бо на термінну лексику як на підсистему літературної мови поширюються закони останньої [3, 100]. Деякі синоніми настільки увійшли в конкретні термінологічні системи, що говорити про впорядкованість останніх шляхом усунення одного з синонімічних термінів – означає ігнорувати закономірності розвитку мови [4, 181].

Синоніми у термінології – це терміни, що належать до одного і того ж денотата, але мають відмінності у понятійному плані, а також відрізняються семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності та особливостями функціонування [4, 181].

У термінних словниках різних галузей знань зафіксовано значну кількість синонімічних термінів, що дає можливість науковцям використовувати той чи інший термін у певному контексті, а це допомагає уникнути повторів тих самих слів чи словосполучень, сприяє урізноманітненню наукового тексту.

Мета статті – простежити синонімію, зафіксовану в „Астрономічному енциклопедичному словнику”, проаналізувати та описати терміни-синоніми.

Усі астрономічні терміни-синоніми, зафіксовані в цьому словнику, поділяються на два різновиди – лексичні та синтаксичні. Невелику групу становлять лексичні синоніми – слова, що належать до однієї частини мови і мають відмінності у значенні [6, 124].

Синонімічні пари утворюють:

1) запозичений термін та власне український термін: *гравітація – тяжіння, опозиція – протистояння, фібрили – волоконця*;

2) два українські терміни: *полудень – південь, сплюснутість – стиснення*;

3) два запозичені терміни: *аспекти (лат.) – конфігурації (лат.), космодинаміка (грец.) – астродинаміка (грец.), мезопік (грец.) – стратопауза (лат.)*.

Порівняно з лексичними синтаксичні синоніми становлять велику групу. Синтаксичні, або структурні, синоніми – різні синтаксичні конструкції, що використовуються для вираження тієї самої думки. Серед них можна виділити власне синтаксичні синоніми (назви з однаковою кількістю компонентів і словосполучення з різною кількістю елементів) та синонімічні назви різної структури. Останні називають ще різнорівневими синонімами, оскільки паралельно функціонують одиниці лексичного та синтаксичного рівнів [2, 6].

У синонімічних відношеннях перебувають прості однослівні терміни і терміни-словосполучення, складні терміни і терміни-словосполучення. В „Астрономічному енциклопедичному словнику” зафіксовано такі взаємозамінні назви:

1. Простий однослівний термін – термінне словосполучення:

а) простий однослівний термін – термінне словосполучення, що складається з двох слів: *амурці – група Амура, аполлонці – група Аполлона, атонці – група Атона, аероліти – кам'яні метеорити, астероїди – малі планети, вертикал – коло висоти, джети – зоряні струмені, захід – точка заходу, зодіак – зодіакальне коло, краб – крабоподібна туманність, метеороїди – метеорні тіла, паргелій – несправжнє сонце, південь – точка півдня, північ – точка півночі, повня – повний місяць, прецесія – випередження рівнодень, стримери – корональні промені, схід – точка сходу, флокули – хромосферні факели, флюксула – магнітний елемент*;

б) однослівний термін – словосполучення з трьома чи більше компонентами: *альмукантарат – коло однакових висот, міриди – зорі типу Міри Кита, геостаціонар – стаціонарний штучний супутник Землі*.

2. Складний однослівний термін – термінне словосполучення (*космофізика – космічна фізика, склотека – скляна*)

бібліотека, колор-ексцес – надлишок кольору, колор-індекс – показник кольору, радіосліди – джерела типу «голова-хвіст», „Уранографія” – атлас неба Гевелія).

3. Термін-аббревіатура – термінне словосполучення (УФ – ультрафіолетове випромінювання, ЕОП – електронно-оптичний перетворювач, ЧКХ – частотно-контрастна характеристика, ФЕП – фотоелектронний помножувач, БТА – великий телескоп альтазимутальний, ЕПШ – еквівалентна потужність шумів, НЛО – невпізнані літаючі об’єкти, ОАО – орбітальні астрономічні обсерваторії, ШСЗ – штучні супутники Землі, „Лагеос” – лазерний геодезичний супутник, БАММ – багатоанодний мікроканальний матричний приймач).

4. Термін із символічним компонентом – термінне словосполучення:

а) складний однослівний термін із символічним компонентом – термінне словосполучення *Z*-член – член Кімури, *Ar*-зорі – магнітні зорі, *At*-зорі – металічні зорі, *CP*-зорі – хімічно пекулярні зорі; *CNO*-цикл – вуглецево-азотний цикл, *DDO*-класифікація – класифікація Ван ден Берга, *RHDB*-метод – радіоінтерферометрія з наддовгою базою;

б) складений термін із символічним компонентом – термінне словосполучення: зорі *Ve* – зорі типу у *Kassiopeï*, зорі типу *RR Liri* – короткоперіодичні цефеїди, зорі типу *UV Кита* – спалахуючі зорі, зорі типу *DQ Геркулеса* – проміжні полярні.

Виправданим різновидом синонімії можна вважати синонімічні пари – складені назви та аббревіатури, якими часто послуговуються в наукових працях, щоб не нагромаджувати повторення багатокомпонентних назв. Їх використання дозволяє скоротити і спростити пояснення явищ.

В астрономічній термінології переважають власне синтаксичні синоніми з двох термінологічних словосполучень. Серед них можна виділити такі групи:

1. Аналітичні назви з однаковою кількістю компонентів:

а) двокомпонентні словосполучення: *варіації широти* – *коливання широти*, *гравітаційний радіус* – *радіус Шварцшильда*, *діаграма розсіювання* – *індикатриса розсіювання*, *закон косинуса* – *закон Ламберта*, *зоря Барнарда* – *летюча зоря*, *добова паралель* – *небесна паралель*, *екваторіальне монтування* – *паралактичне монтування*, *екліптична довгота* – *небесна довгота*, *затемнювані подвійні* – *фотометричні подвійні* – *затемнювані*

змінні, істинне поглинання – справжнє поглинання, камера Шмідта – телескоп Шмідта, катаклізмичні змінні – вибухові змінні, кільце астероїдів – пояс астероїдів, контур лінії – профіль лінії, корональні транзєнти – корональні події, космологічний горизонт – радіус Хаббла, кут положення – позиційний кут, кутиковий відбивач – лазерний відбивач, межа Еддінгтона – світність Еддінгтона – критична світність, метеорна злива – метеорний дощ, модель спагетті – волокниста модель, Молочний Шлях – Чумацький Шлях, нестійкість Джинса – гравітаційна нестійкість, новий стиль – григоріанський календар, оптична вісь – головна вісь, рефракційний паралакс – паралактична рефракція, плоске альbedo – істинне альbedo, полюс освітленості – підсонячна точка, поглинання випромінювання – поглинання світла, потік випромінювання – променистий потік, протон-протонний ланцюжок – р-р ланцюжок – водневий цикл, рентгенівські нові – рентгенівські новоподібні, розсіяні скупчення – відкриті скупчення – галактичні скупчення, світлове рівняння – абераційний час, сидеричний місяць – зоряний місяць, сидеричний рік – зоряний рік, спектр поглинання – поглинальний спектр – абсорбційний спектр, старий стиль – юліанський календар, телескопи Максудова – меніскові телескопи, теорія тяжіння – теорія гравітації, фазовий кут – кут фази, фактор дилуції – коефіцієнт дилуції, фотометричний парадокс – парадокс Ольберса-Шезо, час Хаббла – вік Всесвіту, цикл Бете-Вейцекера – вуглецево-азотний цикл, щілина Кассіні – поділ Кассіні, юліанська дата – юліанський день.

б) словосполучення з трьох і більше компонентів: Афінна система координат – система координат Декарта – картезіанська система координат, зворотний рух планет – назадній рух планет, зорі помірної маси – зорі проміжної маси, істинна сонячна доба – справжня сонячна доба, шкала часу Кельвіна-Гельшальца – час стискування Кельвіна, космічна шкала часу – космологічна шкала часу, міжгалактичні Н II зони – позагалактичні Н II зони, реліктові чорні діри – первинні чорні діри, розповсюдженість хімічних елементів – вміст хімічних елементів.

2. Двокомпонентне словосполучення – словосполучення з різною кількістю елементів: гринвіцький меридіан – початко-

вий меридіан Землі – нульовий меридіан Землі, демаркаційна лінія – лінія зміни дати, критерій Джинса – критична довжина хвилі, зоряна динаміка – динаміка зоряних систем, космічне радіовипромінювання – радіовипромінювання космічних об'єктів, Інтернаціональна система – Міжнародна система одиниць, всесвітнє тяжіння – закон тяжіння Ньютона, телескоп Ньютона – система рефлектора Ньютона, реліктове випромінювання – мікрохвильове фонове випромінювання, індикатриса Хенрі-Грінстейна – фазова функція Хенрі-Грінстейна, вільна нутація – коливання полюса Чандлера, рівняння рівнодень – нутація за прямим піднесенням, всесвітній час – гринвіцький середній сонячний час.

В аналізованому словнику також зафіксовано приклади синонімічних зв'язків між терміносполуками, в одній із яких вжито підрядну конструкцію: *модель роздувного Всесвіту – модель Всесвіту, який роздувається; сім'я комет Крейца – сім'я комет, які стикаються з сонцем.* Такі терміносполучення не відповідають одній із основних вимог до терміна – лаконичності, проте вони є вдалою спробою уникнути вживання активних дієприкметників теперішнього часу, які не властиві українській мові, та проте, всупереч нормі, ними рясніє багато сучасних терміносистем.

Цікавий вид синонімічних пар астрономічних термінів становлять терміни, що являють собою повну й коротку форму номінування наукового поняття, наприклад: *астрономічний прогин – прогин, абсолютно чорне тіло – чорне тіло, добове обертання Землі – обертання Землі, змінні зорі типу ZZ Кита – зорі типу ZZ Кита, змінні зорі типу RR Ліри – зорі типу RR Ліри, змінні зорі типу Міри Кита – зорі типу Міри Кита, змінні зорі типу YY Оріона – зорі типу YY Оріона, змінні зорі типу R Північної Корони – зорі типу R Північної Корони, змінні зорі типу RV Тельця – зорі типу RV Тельця, змінні зорі типу T Тельця – зорі типу T Тельця, нові зорі – нові, Південний Хрест – Хрест, поверхнева яскравість – яскравість, Полярна зоря – Полярна, шкала динамічного часу – динамічний час, шкала ефемеридного часу – ефемеридний час, шкала земного динамічного часу – земний динамічний час, шкала квазірівномірного часу – квазірівномірний час, шкала координатного часу – координатний час, шкала міжнародного атомного часу – міжнародний атомний час.* Характер-

ною рисою синонімічних пар цього типу є усунення в одному з синонімів тих елементів (чи одного компонента) терміна, які не перешкоджають його адекватному сприйняттю. Тут спрацьовує закон мовної економії, і можна спрогнозувати, що в подальшому процесі кодифікації астрономічної терміносистеми коротший термін поступово витіснить більш розлогий.

Серед астрономічних термінів, зафіксованих в „Астрономічному енциклопедичному словнику”, трапляються також варіанти термінів – „тотожні за значенням спільнокореневі термінологічні одиниці, що розрізняються деякими розбіжностями знакової форми в межах того самого номінанта: місцем наголосу, фонемами, афіксами” [5, 6]. Прикладом є фонетичні варіанти – різновиди того самого терміна, що не порушують принципу тотожності його словотвірної структури, лексичного і граматичного значень: *Цефей* – *Кефей*, *Кентавр* – *Центавр*, *полудень* – *південь*, *секстан* – *секстант*, *Хіджра* – *Гіджра*. Варіантність у термінології – небажане явище, яке, створюючи певну надлишковість мовних елементів, суперечить уніфікації терміносистем, дестабілізує мовну норму. Якщо в літературній мові варіантність переважно є показником її стилістичного багатства, то в термінології це негативне явище. Проте терміни-варіанти є корисними на ранніх етапах формування терміносистеми, оскільки надлишковість форми допомагає обрати раціональніший спосіб вираження наукового поняття.

Отже, в українській астрономічній термінології синонімія є поширеним явищем. Вона виявляється на лексичному та синтаксичному рівнях. В „Астрономічному енциклопедичному словнику” зафіксовано невелику групу лексичних синонімів. Значно більшу групу становлять синтаксичні синоніми. У синонімічних відношеннях перебувають однослівні терміни та термінні словосполучення, складні терміни і термінні словосполучення. У цій терміносистемі переважають синоніми з двох термінологічних словосполучень, особливо аналітичні назви з однаковою кількістю компонентів (двокомпонентні, рідше трикомпонентні). Меншу групу синонімів становлять двокомпонентні словосполучення і словосполучення з різною кількістю елементів. Також зафіксовано терміни-синоніми, що являють собою повну й коротку форму номінування наукового поняття. Терміни-синоніми

допомагають уникнути повторів, урізноманітнюють мовлення, сприяють найточнішому висловлюванню думки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астрономічний енциклопедичний словник / За ред. І. А. Климишина та А. О. Корсунь. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 548 с.
2. Мартиняк О. А. Синонімія та варіантність в українській науково-технічній термінології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Мартиняк Оксана Андріївна. – Львів, 2010. – 19 с.
3. Мартиняк О. Явище синонімії у термінологічній лексиці / Оксана Мартиняк // Вісник Нац. у-ту „Львівська політехніка”. – Серія „Проблеми української термінології”. – 2008. – № 620. – С.100-103.
4. Панько Т. І. Українське термінознавство: Підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
5. Радченко О. І. Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Радченко Ольга Іванівна. – Х., 2000. – 20 с.
6. Сучасна українська літературна мова: Підручник / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.]; за ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2006. – 430 с.

Oksana Andrusyshyn. Synonymy in the ukrainian astronomical terminology (on the materials of „Astronomical encyclopedic dictionary”)

In the article it is considered the phenomenon of synonymy in the Ukrainian astronomical terminology. Analysis of terminological material of „Astronomical encyclopedic dictionary” showed that this terminological system is represented by a large number of synonymous pairs.

Key words: Ukrainian astronomical terminology, terms-synonyms, lexical synonyms, syntactic synonyms, one-word terms, terminological word combinations.

Стаття надійшла до редакції 5.04.2012 р.